

Альтруїстичні аспекти діяльної любові Володимира Соловйова

А. В. Скляр

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, Україна

УДК111:173

doi: 10.15421/1717154

Розглянуто феномен діяльної любові. Концептуалізовано поняття діяльної любові у філософії В. Соловйова, виділені її альтруїстичні прояви і зазначені ключові складники цього поняття. Оцінено вплив поглядів Платона, Р. Декарта, Б. Спінози, І. Канта, Г. Гегеля, Г. Сковороди та П. Юркевича на формування ідей В. Соловйова. Виявлені компаративні зв'язки з ідеями Е. Фромма, К. Льюїса, Х. Ортега-і-Гассета, П. Тілліха, Г. Марселя, П. Брюкнера. Встановлено, що діяльна любов – це моральна любов, яка надихає людину на здійснення добра для іншої людини; вона заснована на повазі до іншої особистості і на визнанні її неповторності та індивідуальності. Діяльна любов тотожна доброму відношенню, проте включає в себе акт дії, який веде до перетворення як окремої людини, так і всього суспільства в цілому. Встановлено дев'ять проявів діяльної любові: великодушність, безкорисливість, щедрість, терпіння, щирість, індивідуальна спрямованість, позачасовість, свобода від зовнішніх перешкод і прагнення до єдності. Показано, що в основі любові лежать такі почуття, як жаль (співчуття), сором (совість) і благоговіння (обоожнювання та обоження), які спонукають людину до діяльного добра.

Ключові слова: агапе, ерос, карітас, добро, метафізика, християнство, православ'я, Бог, альтруїзм

The altruistic aspects in Volodymyr Solov'yov's active love

A. V. Skliar

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

In his works V. Solov'yov advocated the proclamation of a great and life-saving power of love. Moreover from his point of view, true love is active love, active participation in the affairs of the world and its transformation. Active love is love that is inspired by God's grace; it is the ideal of a person's spiritual achievement. According to V. Solov'yov, the unity of the divine and human can be attained through morality, virtue and perfection. His moral conception of love follows from these provisions. The philosopher called for striving for perfection, namely absolute perfection, when all people will be united in the idea of love and good. As a result they will implement the altruistic principles of love for one's neighbour. It is important that true love at least for one person fills a man with a metaphysical state of love that leads to the possibility of doing good deeds. All this moves man into condition of active love for everyone. Love begins from the moment when a person seeks to know another, tries to understand and tries to join. Consequently to love another person means to understand him as unique. Love (like as philosophy) begins with misunderstanding, from the question of the Another, with the desire to understand him. And this is the source of its development. Love calls for action, the action serves as the fact of the beginning of love. Therefore the article is devoted to the phenomenon of active love. The purpose of the study is the conceptualization of the idea of active love in the philosophy of V. Solov'yov, the extract of its altruistic expression and the description of the key components of this concept. The impact of the views of Plato, R. Descartes, B. Spinoza, I. Kant, G. W. F. Hegel, G. Skovoroda and P. Yurkevich on the formation of ideas of V. Solov'yov has been assessed. The comparative connections with the ideas of E. Fromm, C. S. Lewis, J. Ortega y Gasset, P. Tillich, G. Marcel, P. Bruckner, were revealed. It is found that active love is a moral love that inspires a person to do good for other people; it is based on respect for another person and on the recognition of its uniqueness and individuality. Active love is the same as a good relationship, however, it includes the act of action that leads to the transformation of individual and society as a whole. It is explored nine manifestations of active love: magnanimity, unselfishness, generosity, patience, sincerity, individual direction, timelessness, freedom from external obstacles, desire for unity. It is shown that love are based on such feelings as compassion (empathy), shame (conscience) and veneration (adoration and deification), which urged a person to the active good.

Keywords: Agape; Eros; Caritas; good; metaphysics; Christianity; Orthodoxy; God; altruism

Альтруистические аспекты деятельной любви Владимира Соловьева

А. В. Скляр

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепр, Украина

Рассмотрен феномен деятельной любви. Концептуализировано понятие деятельной любви в философии В. Соловьева, выделены ее альтруистические проявления и обозначены ключевые составляющие этого понятия. Оценено влияние взглядов Платона, Р. Декарта, Б. Спинозы, И. Канта, Г. Гегеля, Г. Сковороды и П. Юркевича на формирование идей В. Соловьева. Вывявлены компаративные связи с идеями Э. Фромма, К. Льюиса, Х. Ортега-и-Гассета, П. Тилли-

Цитування даної статті: Скляр А. В. Альтруїстичні аспекти діяльної любові Володимира Соловйова / А. В. Скляр // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2017. – № 11. – С. 106-116.

Citation of this article: Skliar, A. V. (2017). Altruistychni aspekty diialnoi liubovi Volodymyra Soloviova [The altruistic aspects in Volodymyr Solov'yov's active love] *Scientific and theoretical almanac "Grani"*, 20 (11), 106-116.

Received: 08.10.2017

Accepted: 10.11.2017

ха, Г. Марселя, П. Брюкнера. Установлено, что деятельная любовь – это нравственная любовь, которая вдохновляет человека к свершению добра для другого человека; она основана на уважении к другой личности и на признании ее неповторимости и индивидуальности. Деятельная любовь тождественна доброму отношению, однако включает в себя акт действия, который ведет к преобразованию как отдельного человека, так и всего общества в целом. Установлено девять проявлений деятельной любви: великодушие, бескорыстие, щедрость, терпеливость, искренность, индивидуальная направленность, вневременность, свобода от внешних преград и стремление к единству. Показано, что в основе любви лежат такие чувства, как жалость (сочувствие), стыд (совесть) и благоговение (обожание и обожение), которые и побуждают человека к деятельному добру.

Ключевые слова: агапе; эрос; каритас; добро; метафизика; христианство; православие; Бог; альтруизм

Постановка проблеми. ХХІ ст. проголосило епоху вільного кохання, проміскуїтету і ні до чого не зобов'язуваних відносин. Але чи може свобода, яка насправді розділяє людей, бути зіставною із почуттям любові, яке покликане об'єднувати? Сучасне суспільство – це суспільство свободи, але в такому розумінні любов стає в ньому зайвою. У цей період любов переважно тлумачиться лише як засіб для продовження роду, як природний інстинкт, поклик плоті, а романтичний ідеал любові зазнає серйозної критики. У ХХІ ст. відбувається дегуманізація любові, почуття механізуються, на перший план висувуються агресивні імпульси. Суспільство споживання знищує глибину об'єктних відносин між чоловіком та жінкою. Люди намагаються уникнути глибоких емоційних почуттів. ХХІ ст. – це століття людини втомленої, це століття фастфудів, швидкості і безмежного потоку інформації. У такій атмосфері любові важко пускати своє коріння в серці людини і повільно в ньому розпускатися, виділяючи аромат безтурботності. Масова культура перш за все ставить на чільне місце прагнення до насолоди, а любов спрощується і знецінюється. На перший план виходять еротичні, тілесні відносини між закоханими. Любов перетворюється на якусь синтетичну подібність почуття, пластиковий сурогат пристрасі. Фізичний зв'язок стає можливим і заохочувальним без духовного зв'язку, а людина спрямована шукати сексу, але не любові. Люди відточують техніки сексуальної спокиси, перетворюючись на машини з виробництва лібідо, а секс стає симулякром одкровення і близькості. Кохана людина набуває статусу «партнера», що чітко відображає всю суть відносин за контрактом з рівнозначними взаємними інвестиціями і прагненням до отримання прибутку. Сучасна любов вимагає оплати дивідендів і хоче підтвердження не дарма витраченого часу. Хаос сучасності підштовхує нас до вивчення філософських поглядів минулого, зокрема, ХІХ ст., у якому В. Соловйов став майже першим, хто почав говорити про всесвітню релігію любові, про її рятівну і перетворюючу силу. Слід зазначити той важливий факт, що В. Соловйов був у родинних стосунках з відомим українським філософом Григорієм Сковородою. В університетські роки сильно вплинув на формування світогляду В. Соловйова також видатний український філософ, професор Памфіл Юркевич. Тому нам необхідно зрозуміти, якою була справжня любов, до того часу, поки її не

стали знецінювати. Що втратило людство за ці два століття?

Аналіз досліджень і публікацій. Отже, не викликає сумніву думка Р. Мея про те, що сучасне суспільство актуалізувало важливість сексу і зробило його головним проявом усіх форм любові. Він вважає, що тієї сексуальної свободи, якій поклоняється людство, бракує саме людськості. Зараз відбувається емоційний занепад людства й обмеження його почуттів, що сприяє збільшенню ворожості між людьми. Механізація тілесності призвела до знеособлення, до самотності і до відчуження людей один від одного [14]. А. Лоуен звеличує тождність любові і сексу: секс є вираженням любові й саме секс з'єднує людей, а не любов. На його думку, любов наповнена егоїзмом, тоді як секс є єдиним способом віддачі та духовним засобом пізнання Іншого та ототожнення з ним. Тому любов є бажанням духовного або фізичного злиття з об'єктом любові: вона спонукає людину до близькості і до прагнення фізичного контакту. А. Лоуен визначає любов як передчуття задоволення, як потребу в єднанні і близькості, як виявлення втраченого раю. Сенсом життя він оголошує сексуальність і любов. Але загалом любов він сприймає як біологічне бажання задоволення потреби в любові, як вибір певної людини для задоволення статевих інстинктів [11].

Тому стає зрозумілою позиція А. Блума, коли він пише про смерть Еросу і вказує на проблематичність з'єднання людей. Тільки Ерос дає єдину надію на зв'язок між людьми, проте в цьому столітті він був дуже сильно девальвований. А. Блум вважає, що не менше ніж через два покоління тільки можна буде говорити про можливість виявлення реальних явищ Ероса [36]. Його погляди своєю філософією підтверджує сучасний французький мислитель М. Онфре, який проголошує «сонячну еротику», імпульси життя, щасливу безшлюбність, відсутність дітей і рівноправність чоловіків і жінок. На його думку, вірність, моногамія, діти і шлюб є проявом потягу до смерті. Філософ наповнює свої думки про любов гедоністичними мотивами. Він вважає, що людина покликана отримувати задоволення від життя, тому люто заперечує аскетичну ідею християнства і ратує за виконання бажань і чуттєвість індивіда, проголошує свободу любові і плоті без провини, підкреслюючи, що закохані покликані бути вільними один від одного. Для того щоб люди могли залишатися вільними в

романтичних стосунках, М. Онфре пропонує дехристианізувати етику, ввести вільний фемінізм і надати першорядне значення фізіології пристрастей і легкому грайливому Еросу без обов'язків [39].

П. Брюкнер зазначає, що з кінця XX ст. у світі став переважати «терор оргазму» [37], а любов перетворилася на ринок, на якому всі вибирають один одного з метою найбільшої вигоди і торгують собою з метою найбільш вигідного вкладення. Він вважає, що ідеальна любов була загублена у добу трубадурів і романтизму, а її відродження можливе лише в майбутньому. Зараз людина може лише вибирати багатосерійну моногамію або послідовну полігамію (що, втім, одне й те саме). На його думку, сучасна епоха наповнена незалежністю кожного над кожним, що призводить до болі, а банкрутство любові становить загрозу для людства. Тому саме зараз настав час, коли любов необхідно вигадати заново. Погоджуючись з К. Россом, П. Брюкнер пише, що справжня любов засновує нове «*cogito*»: ти любиш мене, отже, я існую, я люблю тебе, отже, ми існуємо [2].

Таким чином, сучасні дослідження феномену любові відкривають усю неможливість її повної реалізації на сьогодні. Цей висновок закликає нас звернути увагу на філософські погляди В. Соловйова. Так, Я. Красицький пише, що акт любові у В. Соловйова виводить людину за межі біології і тілесності, а також є поривом Духа і прагненням до іншої реальності [9]. Дж. Саттон, аналізуючи релігійні погляди В. Соловйова, акцентує увагу на понятті «діяльної духовності». Він зазначає, що справжня сутність християнства для філософа полягає перш за все в активній участі людини у світі та її перебудуванні за допомогою духу любові. Дж. Саттон підкреслює, що діяльна любов, суть якої полягає у мудрій та розсудливій діяльності, займала центральне значення у філософії В. Соловйова [18]. Серед сучасних українських дослідників творчості В. Соловйова можна виділити Г. Є. Аляєва, В. А. Вершину, В. С. Возняка, Н. Г. Мозкову, Т. Д. Суходуб, Б. В. Ємельянову, В. В. Лімонченко та ін. Але слід зазначити невеликий обсяг критичного матеріалу, присвяченого розгляду проблематики любові у філософії В. Соловйова. Ця проблема не так широко вивчена перш за все тому, що В. Соловйов цікавить дослідників з позиції онтології, гносеології та соціальної філософії. Що стосується огляду феномена любові, то він міститься в працях сучасних українських філософів: В. І. Жулай, С. В. Кліманя, О. М. Луценко, В. А. Малахова, В. Е. Туренко, О. М. Шаталовича. Однак вони майже не розглядають у своїх дослідженнях розробку концептуалізації любові у філософії В. Соловйова. Зовсім не розглянутим залишається питання феномена діяльної любові.

Метою дослідження є концептуалізація поняття діяльної любові у філософії В. Соловйова, виді-

лення її альтруїстичних проявів і зазначення ключових складників цього поняття.

Виклад основного матеріалу. У своїх працях В. Соловйов проголошував могутню та рятівну силу любові. На його думку, справжня любов – це, перш за все, діяльна любов, активна участь у справах світу та його перебудування. Діяльна любов – це любов, натхненна Божою благодаттю, вона є ідеалом духовного досягнення людини. Любов у такому розумінні стає тотожною добру, вона ґрунтується на почуттях співчуття, справедливості та поваги. В. Соловйов наполягає на тому, що метою і сенсом життя є добро, тому дії людини повинні походити від ідеї добра, тому що зло є ознакою відсутності розумності. Філософ пише, що почуття любові спрямоване саме на те, щоб «здійснити у всьому нашому бутті розумну ідею добра» [23, с. 147]. У Г. Сковороди любов також представлена як сила добра, мислитель зазначає кореляцію між любов'ю і доброчесністю: любов приносить радість у душу, надихає на здійснення добрих справ [20]. Тому що коли людина любить когось, її серце відразу наповнюється щастям та блаженством, а цей натхненний стан приводить до того, що людина починає ділитися своєю радістю з іншими та нести у світ щось добре. П. Д. Юркевич наполягає на «діяльній любові до Христа», однак не розкриває її повного змісту [35, с. 357]. Він підкреслює, що любов направляє людину «до добра і краси, до безсмертя і богоподібності», «до доброго, прекрасного і божественного» [34, с. 26]. Б. Спіноза вважає, що любов – це відданість, прихильність, співчуття, звеличення іншого, а з неї виходить почуття доброзичливості, тобто прагнення робити добро для іншої людини [29].

Професор філософії Університету в Мельбурні Бойс Гібсон у праці «Релігія Достоевського» пише, що діяльна любов має власний розум і перемагає користь і відсторонення, зберігаючи індивідуальність людини [38]. У «Братах Карамазових» ми знаходимо ще один опис змісту діяльної любові: «Намагайтеся любити ваших ближніх діяльно і не впинно. У міру того як будете зростати в любові, будете переконуватися і в бутті Бога, і в безсмерті душі вашої. Якщо ж дійдете до повного самозречення в любові до ближнього, тоді вже без сумніву повірите. <...> Любов же діяльна – це праця і витримка, а для інших так, мабуть, і ціла наука» [6, с. 72 – 73, 75]. Така любов завжди вимагає дбайливості з боку людини, вона спрямована на прояв доброго ставлення до оточення, це любов-емпатія, співпереживання. Вона «розчиняє холод душі», наповнює її теплим почуттям присутності Бога поруч, який і спрямовує людину за допомогою любові до здійснення моральних вчинків, наприклад до того, щоб вона цінувала і поважала індивідуальність ближнього, допомагала йому.

В. Соловйов прагнув до створення такої філософії, у центрі якої було б традиційне вчення хрис-

тиянства, яке долає «злий дух розладу і ворожнечі» [28, с. 223]. На його думку, діяльний принцип любові християнства має бути здійснений практично, він повинен стати таким фактором, що перетворює все людське суспільство. В. Соловйов підкреслював, що ключовий момент християнства і полягає в тому, що воно спонукає людство до діяльної любові, тобто спрямовує його до самовдосконалення, до розвитку індивідуальної моральності та розкриває його духовне прагнення до добра. Саме християнство наділяє людину свободою для активної роботи над зміною цього світу: імпульс для духовної перебудови йде з душі людини, з поривів серця, з усвідомлення потреби вийти зі стану гріховності. Кожна людина несе відповідальність за діяльне перетворення суспільства, у якому вона живе, тому цілком неприпустимо ухилитися від неї. П. Брюкнер вважає, що любов – це певна дія, яка формує людину, а ідеальним типом союзу, на його погляд, є союз, заснований на дружбі, яку він називає уповільненою любов'ю [2]. Загалом В. Соловйов реалізує моральне вчення християнства, що зводиться до правила – люби ближнього, як самого себе. Відповідно до релігійних поглядів кожна людина містить у собі образ Божий, а згідно з філософією В. Соловйова конкретно цей образ пізнається в любові, саме любов є відновлення Божого образу в душі людини [25]. Тому основне завдання людини полягає в подоланні зла, у прагненні до єдності та в примиренні з ближніми. На його думку, у християн є моральний обов'язок – діяльно працювати над справедливістю в суспільстві та над його перетворенням, «вдосконалюючись допомогою власних зусиль і подвигів» [21, с. 339] для подолання своєї тваринної природи і для набуття Божої благодаті. Філософ наполягає на тому, що в людині завжди має бути присутня віра в повну і обов'язкову перемогу Добра.

Діяльна любов стає моральним обов'язком для людини, Божою заповіддю, яка приведе до перетворення світу. Вимога любові полягає в тому, щоб «моральний зміст не залишився тільки теоретичним, а щоб він практично здійснювався» [23, с. 227]. Тут варто згадати точку зору І. Канта, для якого любов є практичною максимою благовоління, яка приводить до благодіяння [8]. У І. Канта любов виявляє прагнення до здійснення моральних вчинків: вона спонукає робити добрі справи і бути справедливим у взаєминах з іншими людьми [7]. Однак це положення містить суперечності: оскільки всі моральні цінності пов'язані з категорією боргу й обов'язку, то виявляється, що любов не може бути їх предметом, оскільки поняття боргу любові безглузде, тому що любов є актом відчуття, а не волі [8]. Тому І. Кант вважає, що любов з'являється з поваги, яка є добровільним прагненням охоче і з задоволенням робити що-небудь добре стосовно об'єкта любові. Любов до ближнього розкривається в таких діях людини, які служать

реалізацією морального боргу, а любов до Бога виявляється в практичному дотриманні його заповідей [7]. Рішення проблеми боргу любові І. Кант бачить у тому, щоб розуміти любов як почуття безкорисливого благовоління (як певної дії), яке може бути підпорядковане закону: людина може не любити іншого, але вона зобов'язана робити йому добро. Філософ вважає, що саме здійснення добрих справ щодо іншої людини і сприяє виникненню любові, людина виявляє у своєму серці любов до того, для кого вона зробила щось добре. Тому правило про любов до ближнього у І. Канта набуває власного тлумачення: не любити і через це робити добро, а робити добро і внаслідок цього любити. Добро, яке людина зробила для однієї людини, пробуджує в неї навик до діяння добрих справ і любов до всього людства [8]. Ці ідеї близькі світогляду В. Соловйова, який вважає, що навіть якщо людина не в змозі любити так само сильно всіх людей у світі, як вона любить людей зі свого близького оточення, то навіть незначна і слабка любов «до далекого» вже є придбання для світового прогресу [23, с. 347]. Діяльна любов виявляється в конкретному перетворенні світу. У цьому плані вона близька ідеям еволюційної любові Ч. Пірса, який запроваджує поняття «агапізму» як позитивного співчуття між людьми [16].

Про справжню любов В. Соловйов пише як про Любов-Дар: «Справжня любов до кого-небудь виражається в тому, що ми бажаємо і прагнемо задати коханій істоті все благо» [23, с. 415]. Таким чином, любов викликає потребу віддачі, побажання та привнесення ближньому всілякого добра, яке В. Соловйов розділяє на духовне чи моральне (першочергове і бажане безумовно) і матеріальне (але таке, яке не веде до поганого способу життя і не підпорядковує собі перше). Тому, на думку В. Соловйова, любов – це віддача та/або отримання духовного багатства від іншої людини. Сутність любові полягає в тому, щоб віддавати, її сенс у розширенні своїх меж. Згідно з цим розумінням філософ виділяє три види любові [26], які ми можемо доповнити думками сучасного християнського мислителя К. С. Льюїса, який виділяє любов-дар, любов-потребу і любов-захоплення [12]:

1. Спадна любов – це любов до нижчої істоти, любов, яка більше дає духовного багатства, ніж отримує, але отримує його з області Абсолюту. Приклад такої любові: любов батьківська, любов Бога до людини, любов до жінки, любов до природи. У цьому виді любові переважає почуття жалю (співчуття). На думку К. Льюїса, любов-дар йде від Бога, вона найсильніша, жертвна, терпляча, богоподібна, блаженна, утворюється з почуття милості. Така любов спрямована на безкорисливе створення добра для іншої людини і це зближує її з Божою любов'ю. Проте К. Льюїс розрізняє природну любов-дар (коли людина бажає іншому добра з суб'єктивного погляду, на свій смак) і благо-

датну любов-дар (абсолютно безкорислива, нічого не нав'язує іншій людині). Спадна любов віддає від необмеженості і повноти почуттів, тому, як правильно помічає М. Бланшо, єдиною мірою любові є її безмірність [1].

2. Висхідна любов – це любов до вищої істоти, любов, яка більше отримує духовного багатства від коханої людини, ніж дає, оскільки не може досягти його самостійно. Прикладом такої любові є любов дітей до батьків, любов до Бога, любов до дуже рідної, близької людини. У цього виду любові переважає благоговіння. К. Льюїс пише про те, що любов-потреба виявляється з внутрішньої нестачі людини в чому-небудь. Це любов-прив'язаність (*storge*), у якій людина потребує також бути необхідною.

3. Духовна любов до того, що дорівнює людині (любов до ближнього) і досконала духовна статева любов (любов між чоловіком і жінкою), яка повинна бути і спадною, і висхідною, у ній врівноважені і віддача, і отримання. Саме цю любов В. Соловйов виокремлює серед інших форм любові, тому що через неї розквітає індивідуальне життя людини. Тут переважає почуття сорому і совісті. Статевій любові тотожна загальна любов Бога. На думку філософа, така любов повинна мати два об'єкти – любов до Бога і любов до коханої людини. Тому єдність такої любові включає трьох – двох закоханих і Бога, від якого людина отримує досвід вищої ступені любові, усю повноту буття, початок вселенського життя та потім передає все це іншій людині [26]. Визнання досконалості абсолютності вищої істоти, яке виражене в почутті благоговіння і послухання, перетворюється на почуття всеосяжної, чистої і безмежної любові до неї, а також до всіх інших істот і навколишнього середовища, «ця любов обіймає в Бозі і все інше» [23, с. 643 – 644]. Любов до Бога сприяє любові до ближнього і навпаки. Висхідна любов зрівнює любов-жаль, перетворюючи її на духовну любов. У К. Льюїса третій вид любові є сильним захопленням, він звеличує коханого та виявляється в таких почуттях, як обожнювання (стосовно жінки), відданість (стосовно чоловіка) і благоговіння (стосовно Бога). У любові-захопленні людина перебуває в стані здивування дива Іншого [12].

Зазначений розподіл видів любові виявляє схожість з ідеями Р. Декарта, який виділяє благоговіння (любов до того, що люблять більше себе), прив'язаність (любов до того, що люблять менше себе) і любов-дружбу (рівну любов). Р. Декарт також виокремлює два прояви любові: доброзичливість (бажання добра), яка є справжнім проявом любові, та жадання (прагнення до володіння) [5].

Поняття любові у В. Соловйова сповнене моральними відтінками: «Нормальне, або моральне, ставлення істот є тільки любов» [24, с. 169]. Він пише про те, що завданням моралі є об'єднання всіх людей за допомогою особливого, духовного,

внутрішнього і вільного зв'язку, тобто любов'ю, яка і є єдиним зв'язком такого роду [26]. Сором, жаль і благоговіння, які зумовлюють моральне ставлення до іншої людини, сприяють зародженню почуття любові, любов є «завершальним вираженням усіх основних вимог моральності» [23, с. 212]. Любов є вище, загальне, моральне благо, «норма діяльності, яка перетворилася на другу природу» [23, с. 201], вона є досконалістю моралі [26, с. 67]. На думку В. Соловйова, людина – це перш за все моральна істота, вона є «посередником» між Богом і природою. Її завдання – нести світло істини в особі любові, поєднуючи таким чином матеріальне і трансцендентне. В основі моральності лежать тільки такі почуття, які «містять у собі спонукання до певної дії, із узагальнення яких утворюється потім певне моральне правило» [23, с. 167]. Сором, жаль і благоговіння – головні складники як любові, так і моральної системи людини, яку вона вибудовує, спираючись саме на ці три почуття: «досконалість Добра остаточно визначається як нероздільна організація трисединої любові» [23, с. 643]. Ці три почуття є основою для морального вдосконалення людини. Вони можуть розглядатися «як добросесність, як правило дії і як умова відомого блага» [23, с. 200]. Завдяки їм у людини виникає почуття добра і уваги до ближнього.

Корінням етичного ставлення до іншої людини (що полягає в почутті любові) є жаль (або співчуття), тобто індивідуально моральний внутрішній стан зв'язку з іншою людиною, усвідомлення солідарності з усім живучим, вираження «істини єдино існуючого» [23, с. 280], «наше належне ставлення до ближніх» [23, с. 628]. Р. Декарт вважав жаль поєднанням любові й печалі до іншої людини [5], а Б. Спіноза ототожнював поняття співчуття і любові. На його думку, любов виражається в радості від щастя іншої людини та печалі від її нещастя. Звідси випливає почуття доброзичливості, тобто прагнення чинити добро для іншої людини [29]. В. Соловйов вважає, що жаль зрівнює людину з іншими людьми і пов'язує її з усім світом: по-перше, воно притаманне всім людям без винятку, по-друге, людина повинна відчувати жалість абсолютно до всіх живих істот у всіх випадках. Зазнаючи жалю, як прояву спадної любові, людина уподібнюється Богу [23].

Для В. Соловйова всі люди є частиною одного цілого, тому кожній людині необхідно співчувати і допомагати ближньому як самій собі, мислитель наполягає на загальній солідарності людей. Жаль викликає в людині не тільки відчуття тотожності з іншим, але перш за все усвідомлення внутрішньої спорідненості та духовної подоби. Людина повинна завжди ставити себе на місце іншої, усвідомлювати загальну рівність з нею, уподібнюватися їй якоюсь мірою: «щоб жаліти іншого, потрібно прирівняти його до себе або себе до нього» [23, с. 185]. Людина повинна відчувати страждання Іншо-

го, відчувати співчуття до нього, тим самим даючи можливість зародження в собі почуття любові. Філософ також зазначає, що людство ототожнює поняття «любити» і «жаліти», що любити ближнього означає жаліти його. У «Виправданні добра» В. Соловйов безапеляційно заявляє про те, що жалість є проявом почуття любові. Якщо розглядати любов поза естетичних або ставових відносин, то любов є «постійний жаль або співчуття (симпатія)» [23, с. 132]. Тому діяльна любов включає в себе синтез любові-агапе і любові-карітас. В. Соловйов визначає «карітас» як милосердну, співчутливу любов до ближнього [23]. Можна сказати, що карітас – це біль серця про іншого. К. Льюїс вважає, що милосердна любов є проявом благодатної любові-дара Бога, тому вона допомагає любити незважаючи ні на що і всупереч усьому, любити навіть таких людей, які не заслуговують любові. Милосердна любов терпляча і жалісна [12].

Співчуття і жаль є почуттями найбільш щирими щодо Іншого, вони абсолютно безкорисливі і не мають особистих мотивів для людини. В основі альтруїзму завжди лежить жаль, жаль зароджує альтруїзм і добре, любовне ставлення до іншої людини. Тому якщо почуття жалю позбавлене корисливих мотивів, то має сенс говорити про альтруїстичний бік любові. Справжня любов завжди безкорислива. Альтруїзм, як прояв любові, дозволяє побачити центр буття в інших живих істотах. Пригадаємо точку зору Г. Гегеля, який зазначав, що любов – це пізнання себе через іншого, відмова від себе, заперечення особистого буття, таке впізнавання себе в іншій людині, яке приводить до відмови від самостійності, це перетворення свого буття на буття-для-іншого [3], розчинення свого внутрішнього «я», знищення егоїзму, зречення від особистої автономної свідомості, присвячення і віддача себе іншому [4]. Таким чином, любов, на його думку, є відмова людини від самої себе і інтенція на коханого.

В. Соловйов виділяє два правила альтруїзму: 1) не робити стосовно іншої людини тих дій, які б сам не хотів отримати (правило справедливості); 2) робити іншому те, що хотів би сам отримати (правило милосердя). Ці два правила філософ об'єднує в одну загальну ідею «золотого правила моралі»: «стався до інших так, як хочеш, щоб вони ставилися до тебе», «нікого не ображай і всім, наскільки можеш, допомагай» [23, с. 181]. До того ж він вважає, що відсутність допомоги рівнозначна образі інших. Отже, недіяння добра він розуміє як прихильність злу. Альтруїзм вимагає від людини всім допомагати, жити для інших і служити загальному благу добра, це «належне ставлення людини до подібних їй» [23, с. 240]. На відміну від утилітаризму, у якому людина очікує вигоду від здійснення добрих справ, альтруїзм є «моральний борг з огляду на чисту ідею добра» [23, с. 240]. Усі вимоги альтруїзму виражені в заповідях Євангелія.

Ураховуючи головну вимогу альтруїзму «любити іншого як самого себе», В. Соловйов наполягає на подоланні національної ворожнечі, на тому, що людині необхідно любити всі інші народи і бажати їм блага так само, як і власному народові. Філософ виступає проти міжнародної ворожнечі і вважає її антихристиянською.

Почуття жалю спонукає людину до «діяльного добра» [23, с. 168], викликає бажання допомогти іншому і позбавити його від страждань, адже саме слово «спів-чуття» вже містить в собі вказівку на те, щоб спільно розділити тягар переживань з іншою людиною. Істинне почуття жалю діяльне, В. Соловйов спонукає «на ділі жалувати, тобто давати допомогу і захист» [23, с. 614]. Щира допомога іншому завжди приносить людині радість і задоволення, тому любов є істинно добрим станом людини. Безжалісність у В. Соловйова тотожна егоїзму. Мислитель багато пише про егоїзм, він вважає, що егоїзм – це перш за все стан відокремленості від інших, бажання поставити власні інтереси вище інтересів і бажань інших людей, егоїзм сприяє виникненню ненависті. З огляду на концепцію всеєдності, філософ порівнює егоїзм з хаосом, у якому складові елементи єдиного розділені і ведуть між собою ворожнечу (замість єдності та взаємної любові). Душа є початком єдності любові тільки тоді, коли вона підпорядкована духовному світу, коли вона зберігає своє божественне походження, але як тільки вона віддаляється від нього, стає егоїстичною [26]. Як зазначає П. Брюкнер, в егоїзмі місце для інших займає переповненість самим собою [2]. Тому саме любов дозволяє нам визнати безумовне значення іншого, усвідомити всю його незбагненну сутність і дати йому право на те, щоб бути значущим у цьому світі зарівно з нами. Любов є повним подоланням егоїзму і в цьому полягає її основна моральна сила. Як вважає В. Соловйов, у відмові від особистої егоїстичної волі і полягає досконалість особистості [26]. Г. Сковорода також наполягає на тому, що необхідно позбавлятися від егоїзму та любити усіх людей, тому що «справжня любов не самолюбна» [19, с. 286].

Сором (як другий складник любові) визначає почуття етичного ставлення до чого б то не було і зароджує моральний обов'язок утримання від бажань плоті й оберігає людину від впливу низьких потягів. Безсоромна людина подібна тварині і символізує собою повернення до скотинячого стану, тоді як почуття сорому – ознака, що відрізняє людину від тваринного світу, «у ставовому соромі людина стає людиною в повному розумінні» [23, с. 47]. В. Соловйов уточнює, що ставовий сором не належить ні до окремого фізіологічного факту, ні до ставової любові в цілому. Він має відношення скоріше до розпусного способу життя людини: «сором утримує людину від неналежного, тваринного шляху, а пафос любові вказує на шлях належний» [23, с. 259]. Тому почуття сорому під-

тверджує те, що людина покликана прагнути добра і прояву своєї над-тваринної і понад-природної сутності, адже в ньому присутня «духовна, сверх-матеріальна істота» [23, с. 279]. Також слід додати, що сором породжує розвиток любові. Якщо людина зробила щось погане улюбленій істоті, а потім розкалася у своєму вчинку, то вона починає відчувати ще більшу любов, намагаючись не допускати повторювання ситуації. На думку В. Соловйова, совість є відмінною ознакою людини як моральної істоти [23].

Сором дозволяє людині виявити те, що не є любов'ю, визнати, які дії або потяги можуть бути лише тілесними поривами. В. Соловйов всіляко засуджує тілесні інстинкти, тому почуття сорому може бути тією перешкодою, що відокремлює від людини низькі почуття, спрямовуючи її до духовного вдосконалення. Сором допомагає людині не піддаватися впливу тваринної природи і сприяє зародженню духовного аскетизму, тобто переважанню духовного над тілесним. Цнотливий аспект утримання і першочерговість духовного є головними засобами для збереження моральності. Філософ виділяє помірність і стриманість у категорію чеснот, зазначаючи, що вони спрямовані на обмеження й усунення ганебних дій [23]. Як вважає К. Льюїс, статевий потяг, у якому відсутня закоханість, є проста хтивість, яка головною метою має злягання, тоді як метою закоханості є сама людина. Закоханість не позбавляє сексуального бажання, але вона зменшує прагнення до блудної пристрасності. Хтивість ототожнює людину з прив'язаною повітряною кулькою, тоді як закоханість відкриває перед людиною свободу і дарує їй відчуття польоту [12].

В. Соловйов вважає любов «найвеличнішою Божою чеснотою» [23, с. 211], але тільки за умов відповідного предметного визначення. Сама по собі, любов взагалі, любов до себе, егоїстична любов, «пристрасна любов до природних і проти-природних задовольень, любов до напоїв, до псових полювань» [23, с. 211] не є чеснотою. Відомий вислів «Не любіть світу, ані того, що в світі» (1Ін.2:15) В. Соловйов інтерпретує як відмову від тілесних потягів, як побажання протистояти своїй низькій природі, як головну вимогу утримання і аскетизму. Основне завдання любові насамперед полягає в тому, щоб любити Бога і ближнього (1Ін.2:16). Тому, розглядаючи питання аскетичної моральності, В. Соловйов наголошує на тому, що плотські відносини є злом для людини. Він пояснює свою позицію тим, що, дотримуючись поривів тіла, людина втрачає можливість реалізації поривів духу, які могли б служити добру і правді. На думку філософа, людина може досягти досконалості тільки за допомогою Духа, тому його слід всіляко зміцнювати. В. Соловйов бачив зло в тілесному, у матеріальній тваринній сутності людини, він наполягав на підпорядкуванні плоті духу: «панування

над матеріальною чуттєвістю, солідарність з живими істотами і внутрішнє добровільне підпорядкування надлюдському початку – ось вічні, непорушні основи морального життя людства» [23, с. 135].

Третьою складовою частиною любові є благоговіння. Любов – це також благочестя, почуття глибокої пошани до когось, хто апіорі сприймається вище людини, перевершує її в якихось особистих якостях. Це особливе почуття обожнювання, що переходить в обожнення, це основа досконалого релігійного почуття. Таке розуміння виявляється близьким до поглядів Г. Марселя, який пише про любов як про рушійну силу служіння [13]. В. Соловйов вважає, що основою любові до ближнього є жаль, а основою любові до Бога – благоговіння. Однак тут ми можемо заперечити йому. Адже як багато підтверджень того, що коли людина закохується, вона дивиться на кохану людину з обожнюванням, бачить у ній своє особисте божество і якусь священну істоту. П. Брюкнер пише про те, що любов повинна бути подобою містичного стану «експлесіс», такого собі захоплення й естетичного захвату перед неповторною коханою людиною, яка прирівнюється до божества. На його думку, любов виявляється в тому, що реалізується вибір однієї конкретної людини, через яку закоханий повністю ігнорує весь інший світ [2]. К. Льюїс стверджує, що Бог є в усіх проявах чистої любові, тому якщо людина полюбила когось, то це означає, що вона побачила в улюбленому відблиск Бога, саяво Його краси, мудрості й доброти [12].

Як зазначає В. Соловйов, почуття благоговійної любові містить у собі три ключові моменти [23]. По-перше, людина відчуває незадоволення навколишньою дійсністю, у якій немає чогось, що могло б скласти сенс її існування. По-друге, людина усвідомлює присутність якогось ідеалу або істинно-сущого, відчуває благоговіння перед ним і щастя від його наявності. По-третє, людина починає працювати над особистим перевтіленням і перетворенням свого життя, щоб отримати доступ до об'єкта любові, наблизитися до досконалості. Таким чином, на наш погляд, усі три ступені притаманні не тільки релігійному шануванню, але й виявляються в момент переживання почуття любові до іншої людини. Щире прагнення до внутрішнього зв'язку з Богом часто буває емоційно рівнозначне прагненню закоханої людини до внутрішнього зв'язку з коханою істотою, а ті почуття, які людина переживає в процесі цього з'єднання (тобто почуття благодаті, блаженства, піднесення духу), є «радістю Духа святого» (1Фес.1:6), є «застава Духа в серця наші» (2Корінф. 1:22), який завжди виявляє себе у почутті любові. Таким чином, Дух Святий присутній як у переживанні почуття любові до іншої людини, так і в переживанні почуття любові до Бога. Благоговіння є визнання Іншого як істини і усвідомлення його нестачі у власному житті.

У філософських поглядах В. Соловйова виявляються дев'ять проявів діяльної любові:

1. Великодушність, тобто «самоствердження людського духу проти нижчого, матеріального боку нашого буття» [23, с. 213]. Це те почуття людської гідності, яке має свою основу в соромі. Великодушна людина уникає підкорятися впливу матеріальних потреб, не схильна піддаватися егоїзму, вільна від марнославства. Великодушність дозволяє переносити всі життєві тяжкості попри все, не втрачаючи здатності любити інших людей.

2. Безкорисливість, тобто «свобода духу від прихильності до особливого роду матеріальних благ» [23, с. 213], відсутність скупості, користюлюбства. Людина, яка любить безкорисливо, сповнена почуттям щастя просто від того, що кохана людина існує в цьому світі.

3. Щедрість, тобто щире бажання віддавати, прагнення ділитися. Щедрість заснована на альтруїзмі. Щедра любов – це любов-дар, любов, яка спонукає людину віддавати все і навіть більше. Адже, як вважав Ж. Лакан, справжня любов виявляється в тому, що людина дає іншому те, чого в неї самої немає, навіть якщо інший цього й не просив [10].

4. Терпіння. Як відомо, любов «довготерпить» (1Кор.13:4-8). Терпіння в любові дозволяє поборливо ставитися до недоліків іншої людини або ж чекати її появи протягом довгого часу. Терпіння дозволяє берегти почуття любові, незважаючи на фізичні і душевні страждання, лиха або муки.

5. Щирість (правдивість), тобто чесність, відкритість, істинність. Неправда не дозволена в любові.

6. Індивідуальна спрямованість, надродовий характер і винятковість, тобто акцент на особливостях і неповторності коханої людини. Закохана людина прагне не до всіх чоловіків або жінок, а до якоїсь певної особи, з якою вона може створити «образ досконалої людини і покласти початок такому ж відтворенню в усьому людстві» [23, с. 258]. Погодилося з думкою М. Бланшо про те, що любити означає виділяти і сприймати іншу людину як єдину і неповторну, яка скасовує і затьмарює всіх інших [1].

7. Позачасовість, вічність, постійність, незмінність, незламність і міцність любові [22]. Позачасовість (тобто бажання вічної тривалості цього почуття і усвідомлення, що воно було завжди) також виділяє Х. Ортега-і-Гассет як один із проявів любові [15].

8. Свобода від зовнішніх перешкод (тобто незалежність почуття від втручання третіх осіб, зовнішніх причин або ситуацій) [22]. Як зазначає К. Льюїс, одна з головних ознак любові полягає в тому, що закоханий вибере будь-яке нещастя, будь-які муки, але з коханою людиною, ніж будь-яке щастя без нього [12].

9. Прагнення до єдності і бажання з'єднання з

Іншим [26]. У філософії В. Соловйова ми зустрічаємо неодноразові перетинання з ідеями Платона [17] про любов: це і ідея андрогінності, і ідея безсмертя, і розуміння любові як вищого блага. Мислитель хотів доопрацювати античну концепцію Ероса і намагався показати, що ж конкретно відбувається після того, як Ерот проводить міст до Абсолюту. Близькі поглядам В. Соловйова і ідеї Е. Фромма, у якого справжня любов має на увазі душевну близькість, переживання глибокого внутрішнього зв'язку, розкриття індивідуальності, подолання відчуженості, в якій постійно перебуває сучасна людина [31]. Загалом Е. Фромм розуміє любов як містичне переживання єдності за збереження внутрішньої унікальності. Завдяки переживанню почуття співпричетності зі світом любов наділяє людину індивідуальністю і цілісністю, позбавляє її від ілюзій [32]. Також слід відзначити і погляд П. Тілліха на любов як на возз'єднання відчуженого, як на прагнення до єдності, яке при цьому зберігає індивідуальність людини [30]. Для В. Соловйова любов – це також «потяг живої істоти до іншої для з'єднання з нею і взаємного заповнення життя» [27, с. 236]. Важливим тут є слово «заповнення», тому що інша людина немов доповнює собою цей недосконалий світ, її дух приєднується до іншого духу, створюючи щось нове в просторі, цей зв'язок приносить в життя відчуття повноти існування та гармонії. Завдяки любові люди наповнюють істиною життя один одного, відносячи стають більш щирими, глибокими, «людськими».

Висновки. На думку В. Соловйова, єдність божественного і людського може бути досяжною завдяки моральності, доброчинності та вдосконалення. Звідси виявляється його моральна концепція діяльної любові. Філософ спонукав прагнути досконалості, а саме абсолютної досконалості, коли всі люди будуть поєднані в ідеї любові і добра, будуть реалізовувати альтруїстичні принципи допомоги ближньому. Важливо відмітити, що істинна любов щонайменше до однієї людини наповнює людину метафізичним станом любові, який приводить до потенції діяння добрих справ, який, у свою чергу, переміщає її у стан діяльної любові до кожного. Любов починається з того моменту, коли людина прагне до пізнання іншої, намагається її зрозуміти, прагне приєднатися до неї. Зрозуміти іншу людину як неповторну означає полюбити її. Любов, як і філософія, починається з незрозуміння, із запитування про Іншого, із прагнення його зрозуміти. І в цьому полягає витік її розвитку. Любов волає до дій, дія служить фактом виявлення любові. На початку «Чорних зошитів» М. Хайдеггер запитує «Що робити?» [33], проте ми можемо йому відповісти одним словом «любити».

Таким чином, ми можемо сказати, що діяльна любов – це моральна любов, яка надихає людину до здійснення добра для іншої людини, вона заснована на повазі до іншої особистості і на визна-

нні її неповторності та індивідуальності. Діяльна любов тотожна доброму відношенню, проте включає в себе акт дії, який веде до перетворення як окремої людини, так і всього суспільства в цілому. Діяльна любов націлена на реалізацію у світі ідеї добра, вона з'єднує в собі любов-агапе, любов-карітас і любов-дружбу. Встановлено дев'ять проявів

діяльної любові: великодушність, безкорисливість, щедрість, терпіння, щирість, індивідуальна спрямованість, позачасовість, свобода від зовнішніх перешкод і прагнення до єдності. Показано, що в основі почуття любові лежать такі почуття, як жаль (співчуття), сором (совість) і благоговіння, які й спонукають людину до діяльного добра.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Бланшо М. Неопишное сообщество / М. Бланшо. – М.: МФФ, – 1998. – 80 с.
2. Брюкнер П. Парадокс любви: Эссе / П. Брюкнер. – СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2015. – 272 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Иенская реальная философия / Г. В. Ф. Гегель // Работы разных лет. В двух томах. Т. I. – М.: Мысль, 1970. – С. 285–385.
4. Гегель Г. В. Ф. Лекции по эстетике. Романтическая форма искусства. / Г. В. Ф. Гегель. // Эстетика. В 4-х томах. Том 2-й. / под ред. М. Лифшица. – М.: Искусство, 1969. – С. 231–322.
5. Декарт Р. Страсти души / Р. Декарт; [пер. с лат. и фр.]. // Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках и другие философские работы. – М.: Академический Проект, 2011. – С. 255–333.
6. Достоевский Ф. М. Братья Карамазовы / Ф. М. Достоевский. – М.: Эксмо, 2015. – 928 с.
7. Кант И. Критика практического разума / Иммануил Кант // Сочинения в шести томах. Т. 4. Ч. 1. – М.: Мысль, 1965. – С. 311–499.
8. Кант И. Метафизика нравов в двух частях / И. Кант // Сочинения в шести томах. Т. 4. Ч. 2. – М.: Мысль, 1965. – С. 107–437.
9. Красицкий Я. Бог, человек и зло. Исследование философии Владимира Соловьева / Я. Красицкий. – М.: Прогресс-Традиция, 2009. – 448 с.
10. Лакан Ж. Амбивалентные плоскости раздробленного желания / Ж. Лакан // Инсталляция страсти: сборник произведений западных философов XX-XXI вв. / ред. О. В. Селин. – М.: Алгоритм, – 2009. – (Философский бестселлер). – С. 216–224.
11. Лоуэн А. Любовь и оргазм / Александр Лоуэн; [пер. с англ.]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 448 с.
12. Льюис К. С. Любовь / К. С. Льюис. – М.: Эксмо; СПб.: Домино, 2011. – 192 с. – (Сенсация).
13. Марсель Г. Быть и иметь / Г. Марсель. – Новочеркасск: Агентство «Сагуна», 1994. – 160 с.
14. Мэй Р. Любовь и воля / Ролло Мэй. – М.: «Рефл-бук»; К.: «Ваклер», 1997. – 384 с.
15. Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? / Хосе Ортега-и-Гассет. – М.: Наука, 1991. – 408 с. – (Мыслители XX века).
16. Пирс Ч. С. Эволюционная любовь / Ч. С. Пирс // Избранные философские произведения. / Ч. С. Пирс. – М.: Логос, 2000. – С. 376–407.
17. Платон. Пир / Платон // Диалоги. Книга первая. – М.: Эксмо, 2008. – (Антология мысли) – С. 715–776.
18. Саттон Д. Религиозная философия Вл. Соловьева. На пути к переосмыслению / Джонатан Саттон. – Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – 304 с.
19. Сковорода Г. Беседа, нареченная двое, о том, что блаженным быть легко / Г. Сковорода // Сочинения в двух томах. Т. 1. / ред. Л. В. Литвинова. – М.: Мысль, 1973. – С. 244–294.
20. Сковорода Г. Письма / Г. Сковорода // Сочинения в двух томах. Т. 2. / ред. Л. В. Литвинова. – М.: Мысль, 1973. – (Философское наследие). – С. 189–338.
21. Соловьев В. С. История и будущность теократии (исследование всемирно-исторического пути к истинной жизни) / В. С. Соловьев // Собрание сочинений В. С. Соловьева в 10 томах. Том 4 / под ред. С. М. Соловьева и Э. Л. Радлова. – СПб.: Книгоиздательское Товарищество «Просвещение», 1914. – С. 241–654.
22. Соловьев В. С. О лирической поэзии. По поводу последних стихотворений Фета и Полонского / В. С. Соловьев // Смысл любви: Избранные произведения / Сост., вступ. ст., коммент. Н. И. Цимбаева. – М.: Современник, 1991. – С. 85–110.
23. Соловьев В. С. Оправдание добра / Отв. ред. О. А. Платонов. – М.: Институт русской цивилизации, Алгоритм, 2012. – 656 с.
24. Соловьев В. С. Планы и черновики / В. С. Соловьев // Сочинения. Том второй. 1875–1877 // Полное собрание сочинений и писем в двадцати томах. Сочинения в пятнадцати томах. – М.: Наука, 2000. – С. 162–178.
25. Соловьев В. С. Смысл любви / В. С. Соловьев // Смысл любви: Избранные произведения. – М.: Современник, 1991. – С. 125–182.
26. Соловьев В. С. София / В. С. Соловьев // Сочинения. Том второй. 1875–1877 // Полное собрание сочинений и писем в двадцати томах. Сочинения в пятнадцати томах. – М.: Наука, 2000. – С. 8–161.
27. Соловьев В. С. Статьи из Энциклопедического Словаря / В. С. Соловьев // Собрание сочинений В. С. Соловьева в 10 томах. Том 10 / под ред. С. М. Соловьева и Э. Л. Радлова. – СПб.: Книгоиздательское Товарищество «Просвещение», 1914. – С. 227–523.
28. Соловьев В. С. Чтения о Богочеловечестве / В. С. Соловьев – М.: АСТ, 2004. – 251 с. – (Философия. Психология).
29. Спиноза Б. Этика / Б. Спиноза. – Мн: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 336 с.
30. Тиллих П. Любовь, сила и справедливость. Онтологический анализ и применение к этике / П. Тиллих. – М.: Центр гуманитарных инициатив, 2015. – 128 с.

31. Фромм Э. Искусство любить / Э. Фромм // Искусство любить. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – С. 67–208.
32. Фромм Э. Человеческая ситуация – ключ к гуманистическому психоанализу / Э. Фромм // Искусство любить. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – С. 9–66.
33. Хайдеггер М. Размышления II–VI (Черные тетради 1931–1938) / М. Хайдеггер. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2016. – 584 с.
34. Юркевич П. Д. Идея / П. Д. Юркевич // Философские произведения / П. Д. Юркевич. – М.: Правда, 1990. – С. 9–68.
35. Юркевич П. Д. Мир с ближними как условие христианского общежития / П. Д. Юркевич // Философские произведения. – М.: Правда, 1990. – С. 351–357.
36. Bloom A. Love and Friendship / Allan Bloom. – New York: Simon & Schuster, 1994. – 592 p.
37. Bruckner P. Le Nouveau Désordre amoureux / P. Bruckner, A. Finkielkraut. – Paris: Points, 1979. – 384 p.
38. Gibson A. Boyce. The Religion of Dostoevsky / A. Boyce Gibson. – London: SCM Press, 1973. – 216 p.
39. Onfray M. Théorie du corps amoureux : Pour une érotique solaire / Michel Onfray. – Paris: Le Livre de Poche, 2001. – 256 p. – (Biblio Essais).

REFERENCES

1. Blansho, M. (1998). *Neopisuemoe soobshchestvo [Indescribable community]*. Moscow: MFF. (in Russian).
2. Bruckner, P. (2015). *Paradoks ljubvi: Jesse [The paradox of love: Essays]*. Saint Petersburg: Izdatel'stvo Ivana Limbaha. (in Russian).
3. Hegel, G. W. F. (1970). Ienskaja real'naja filosofija [Yen real philosophy]. *Raboty raznyh let. V dvuh tomah, T. I*. Moscow: Mysl'. 285–385. (in Russian).
4. Hegel, G. W. F. (1969). Lekcii po jestetike. Romanticheskaja forma iskusstva [Lectures on aesthetics. Romantic art forms]. *Jestetika. V 4-h tomah, Tom 2*. Moscow: Iskuststvo. 231–322. (in Russian).
5. Descartes, R. (2011). Strasti dushi [Passions of the soul]. *Rassuzhdenie o metode, chtoby verno napravljat' svoj razum i otyskivat' istinu v naukah i drugie filosofskie raboty*. Moscow: Akademicheskij Proekt. 255–333 (in Russian).
6. Dostoevskij, F. M. (2015). *Brat'ja Karamazovy [The Brothers Karamazov]*. Moscow: Jeksmo. (in Russian).
7. Kant, I., (1965). Kritika prakticheskogo razuma [The Critique of Practical Reason]. *Sochinenija v shesti tomah, T. 4. ch. I*. Moscow: Mysl'. 311–499. (in Russian).
8. Kant, I. (1965). Metafizika нравов в двух частях [The Metaphysics of Morals in two parts]. *Sochinenija v shesti tomah, T. 4, ch. 2*. Moscow: Mysl'. 107–437. (in Russian).
9. Krasickij, Ja. (2009). *Bog, chelovek i zlo. Issledovanie filosofii Vladimira Solov'eva [God, man and evil. The study of the philosophy of Vladimir Solovyov]*. Moscow: Progress-Tradicija. (in Russian).
10. Lacan, J. (2009). Ambivalentnye ploskosti razdroblennogo zhelanija [Ambivalent planes of fractured desire]. *Installacija strasti : sbornik proizvedenij zapadnyh filosofov XX-XXI vv*. Moscow: Algoritm. 216–224 (in Russian).
11. Loujen, A. (1998). *Ljubov' i orgazm [Love and orgasm]*. Rostov-on-Don: Feniks. (in Russian).
12. Lewis, C. S. (2011). *Ljubov' [Love]*. Moscow: Jeksmo. (in Russian).
13. Marcel, G. (1994). *Byt' i imet' [Being and Having]*. Novochebassk: Saguna. (in Russian).
14. May, R. (1997). *Ljubov' i volja [Love and will]*. Moscow: Refl-buk. (in Russian).
15. Ortega y Gasset, J. (1991). *Chto takoe filosofija? [What is philosophy?]*. Moscow: Nauka. (in Russian).
16. Peirce, Ch. S. (2000). Jevoljucionnaja ljubov' [Evolutionary Love]. *Izbrannye filosofskie proizvedenija*. Moscow: Logos. 376–407. (in Russian).
17. Plato, (2008). Pir [Symposium]. *Dialogi. Kniga pervaja*. Moscow: Jeksmo. 715–776 (in Russian).
18. Satton, D. (2008). *Religioznaja filosofija Vl. Solov'eva. Na puti k pereosmysleniju [Religious philosophy of Vl. Solovyov. On the way to rethinking]*. Kiev: DUH I LITERA. (in Russian).
19. Skovoroda, G. (1973). Beseda, narechennaja dvoe, o tom, chto blazhennym byt' legko [Conversation, called by two, that it is easy to be blissful]. *Sochinenija v dvuh tomah, T. 1*. Moscow: Mysl'. 244–294. (in Russian).
20. Skovoroda, G. (1973). Pis'ma [Letters]. *Sochinenija v dvuh tomah, T. 2*. Moscow: Mysl'. 189–338. (in Russian).
21. Solov'ev, V. S. (1914). Istorija i budushhnost' teokratii (issledovanie vseмирno-istoricheskogo puti k istinnoj zhizni) [The history and future of theocracy (the study of the world-historical path to true life)]. *Sobranie sochinenij V. S. Solov'eva v 10 tomah, Tom 4*. Saint-Petersburg: Knigoizdatel'skoe Tovarishhestvo «Prosveshhenie». 241–654. (in Russian).
22. Solov'ev, V. S. (1991). O liricheskoi poezii. Po povodu poslednih stihotvorenij Feta i Polonskogo [About lyrical poetry. As for the latest poems by Fet and Polonsky]. *Smysl ljubvi: Izbrannye proizvedenija*. Moscow: Sovremennik. 85–110. (in Russian).
23. Solov'ev, V. S. (2012). *Opravdanie dobra [The justification of the good]*. Moscow: Institut russkoj civilizacii, Algoritm. (in Russian).
24. Solov'ev, V. S. (2000). Plany i chernoviki [Plans and drafts]. *Sochinenija, Tom vtoroj, 1875–1877. Polnoe sobranie sochinenij i pisem v dvadcati tomah. Sochinenija v pjatnadcati tomah*. Moscow: Nauka. 162–178 (in Russian).
25. Solov'ev, V. S. (1991). Smysl ljubvi [The meaning of love]. *Smysl ljubvi: Izbrannye proizvedenija*. Moscow: Sovremennik. 125–182. (in Russian).
26. Solov'ev, V. S. (2000). Sofija [Sofia]. *Sochinenija, Tom vtoroj. 1875–1877. Polnoe sobranie sochinenij i pisem v dvadcati tomah. Sochinenija v pjatnadcati tomah*. Moscow: Nauka. 8–161. (in Russian).
27. Solov'ev, V. S. (1914). Stat'i iz Jenciklopedicheskogo Slovarja [Articles from the Encyclopedic Dictionary]. *Sobranie sochinenij V. S. Solov'eva v 10 tomah, Tom 10*. Saint-Petersburg. Knigoizdatel'skoe Tovarishhestvo «Prosveshhenie». 227–523 (in Russian).

28. Solov'ev, V. S. (2004). *Chtenija o Bogochelovechestve [Lectures on Godmanhood]*. Moscow: AST. (in Russian).
29. Spinoza, B. (2001). *Jetika [The Ethics]*. Moscow: AST. (in Russian).
30. Tillich, P. (2015). *Ljubov', sila i spravedlivost'. Ontologicheskij analiz i primenenie k jetike [Love, power, and justice: ontological analysis and ethical applications]*. Moscow: Centr gumanitarnykh iniciativ. (in Russian).
31. Fromm, E. (2004). *Iskusstvo ljubit' [The Art of Loving]*. *Iskusstvo ljubit'*. Saint Petersburg: Azbuka-klassika. 67–208 (in Russian).
32. Fromm, E. (2004). Chelovecheskaja situacija – ključ k gumanisticheskomu psihoanalizu [The human situation is the key to humanistic psychoanalysis]. *Iskusstvo ljubit'*. Saint Petersburg: Azbuka-klassika. 9–66 (in Russian).
33. Heidegger, M. (2016). *Razmyshlenija II–VI (Chernye tetradi 1931–1938) [Reflections II–VI (Black Notebooks 1931–1938)]*. Moscow: Izdatel'stvo Instituta Gajdara. (in Russian).
34. Jurkevich, P. D. (1990). Ideja [Idea]. *Filosofskie proizvedenija*. Moscow: Pravda. 9–68. (in Russian).
35. Jurkevich, P. D. (1990). Mir s blizhnimi kak uslovie hristianskogo obshhezhitija [Peace with neighbours as a condition of a Christian community]. *Filosofskie proizvedenija*. Moscow: Pravda. 351–357. (in Russian).
36. Bloom, A. (1994). *Love and Friendship*. New York: Simon & Schuster. (in English).
37. Bruckner, P. Finkielkraut A., (1979). *Le Nouveau Désordre amoureux*. Paris: Points. (in French).
38. Gibson, A. B. (1973). *The Religion of Dostoevsky*. London: SCM Press. (in English).
39. Onfray, M. (2001). *Théorie du corps amoureux : Pour une érotique solaire*. Paris: Le Livre de Poche. (in French).

Скляр Анна Володимирівна – аспірантка

Дніпровський національний університет ім. Олеса Гончара, Дніпро, Україна

Адреса: 49006, Дніпро, пр. Гагаріна, 72

E-mail: anchiktigra@i.ua

Skliar Anna V. – PhD student

Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, Ukraine

Address: 72, Gagarin Ave., Dnipro, 49006, Ukraine

E-mail: anchiktigra@i.ua

ORCID 0000-0003-0477-1075